

5. Кони А. Ф. Собрание сочинений в 8 т. / А. Ф. Кони. – М.: Юрид. лит., 1976-1979.
6. Коротких М. Г. Борьба в правительственных кругах по поводу принципов судебной реформы в России (1857-1859) / М. Г. Коротких // Государственный строй и политико-правовые идеи России второй половины XIX столетия / М. Г. Коротких. – Воронеж, 1987.
7. Коротких М. Г. Самодержавие и судебная реформа 1864 года в России / М. Г. Коротких. – Воронеж, 1989.
8. Немытина М. В. Применение судебных уставов 1864 года / М. В. Немытина // Буржуазные реформы в России во второй половине XIX века / М. В. Немытина. – Воронеж, 1987.
9. Плетнев В. Проекты судебного преобразования эпох Екатерины II и Павла I / В. Плетнев // Судебная реформа : под ред. Н. В. Давыдова и Н. Н. Полянского / В. Плетнев. – М.: Объединение, 1905.
10. Плетнев В. Работы по составлению проектов судебного преобразования до 1861 года / В. Плетнев // Судебная реформа : под ред. Н. В. Давыдова и Н. Н. Полянского / В. Плетнев. – М.: Объединение, 1905.
11. Российское законодательство X–XX веков : в 9-ти томах / под общей ред. О. И. Чистякова – М.: Юрид. лит., 1989-1992.
12. Серeda О. В. Із історії впровадження суду присяжних в ході судової реформи 1864 р / О. В. Серeda. // Вісник Національного ун-ту внутрішніх справ. – 2006. – №33.
13. Сперанский М. М. Записка об устройстве судебных и правительственных учреждений в России / М. М. Сперанский // Проекты и записки / М. М. Сперанский. – М. – Л., 1961.
14. Черкасова Н. В. Формирование и развитие адвокатуры в России. 60-80-е годы XIX в / Н. В. Черкасова. – М., 1987.
15. Шильдер Н. К. Император Николай I. Его жизнь и царствование. : В 2-х т. / Н. К. Шильдер. – Спб., 1902.

УДК 342.25(477)

А.В. Резніков

ОСОБЛИВОСТІ РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВОВИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНСЬКИХ МІСТАХ МАГДЕБУРЗЬКОГО ПРАВА

У статті аналізуються особливості регулювання правових відносин в українських містах магдебурзького права, зокрема, розглядаються питання визначення понять "злочин" та "покарання", сутність та ознаки деяких видів покарань.

Ключові слова: *магдебурзьке право, злочин, покарання, розбій, крадіжка, грошо-ва компенсація, право на спадщину, опіка.*

В статті аналізуються особливості регулювання правових відносин в українських містах магдебурзького права, а саме, розглядаються

вопросы определения понятий "преступление" и "наказание", сущность и признаки некоторых видов наказаний.

Ключевые слова: *магдебургское право, преступление, наказание, разбой, кража, штраф, денежная компенсация, право на наследство, опека.*

This article analyzes the features of legal relations regulation in the Ukrainian cities of Magdeburg law, namely, the issues of the definition of concepts "crime" and "punishment"; the essence and characteristics of some types of punishments are being examined.

Key words: *Magdeburg law, crime, punishment, robbery, theft, fine, monetary compensation, right on an inheritance, custody.*

Початки магдебурзького права в етнічних українських землях сягають кінця XIII ст., але його розповсюдження другою половиною XIV ст. У містах, які одержували грамоти на магдебурзьке право, скасовувався інститут намісництва; обов'язки різного роду посадових осіб державного управління переходили до самоврядних органів – магістратів, що склалися з міської ради (займалася переважно адміністративно-господарськими функціями та вирішенням цивільних справ) і лави (розглядала кримінальні справи). Міщани отримували податковий імунітет, право власності на землю, пільги щодо ремесел і торгівлі та звільнялися від більшості феодалських повинностей.

Східноєвропейські міста з магдебурзьким правом активно використовували "Саксонське зеркало" та "Вейхбільд", збірники правових норм, що походили з німецьких земель. У Польщі, звідки переважно й прийшло магдебурзьке право в українські землі, існували їхні латинські переклади або переробки. Побачила світ і низка польськокомовних видань Б. Гроїцького (починаючи з 1556), П. Щербича (1581), П. Кушевича (1623). Вони стали основними джерелами магдебурзького права в Україні. Крім того, на Лівобережжі за часів Гетьманщини були поширені й так звані підручні правничі книги, складені місцевими юристами на основі популярних видань Б. Гроїцького, відомих під назвами "Порядок" і "Артикули". Саме на тексти двох з таких підручних правничих книг, що їх опублікував свого часу академік М.П. Василенко, переважно й буде спиратися автор цієї статті, аналізуючи правовідносини в українських магдебурґіях.¹ Крім того, зазначена тематика частково знайшла відображення в підручниках з історії держави і права України², а також публікаціях окремих сучасних авторів¹.

¹ Див.: Василенко М.П. Матеріали до історії українського права: У 2 т. – К, 1929. – Т. 1. – С. 191-259.

² Див.: Історія держави і права України: Навч. посіб. / За ред. А.С. Чайковського. – К., 2000; Терлюк І.Я. Історія українського права від найдавніших часів до XVIII століття. Навчальний посібник з історії держави і права України. – Львів, 2003; Терлюк І.Я., Забзапко А.С. Історія держави і права середньовічної України. Навчальний посібник. – Львів, 2010 та ін.

Основна увага в збірниках магдебурзького права була приділена врегулюванню кримінально-правових відносин, зокрема визначенню понять "злочин" та "покарання". Під злочинами розумілися діяння, що характеризувалися такими ознаками, як протиправність, суспільна небезпека, караність, шкода². Серед злочинів та відповідних до них покарань чільне місце посідали ті, що були спрямовані проти життя та здоров'я людини: звичайним для жінок-дітовбивць було закопування живцем у землю; утоплення передбачалося за вбивство свояка. Топили і жінок-отруїтельниць (чоловіків у подібних випадках вимагалось колесувати). Умисне вбивство з ненависті каралося відрубанням голови. Даючи визначення щодо пособників у вбивстві, то магдебурзьке право закликало карати їх так само, як і безпосередніх його виконавців: "помощники в убийстві должны быть казнены такъ, какъ и самъ убийца; а помощники разуметься должны ть, кои на убийство совьтъ и помощь подавали"³.

Проте в разі, якщо вбивство носило випадковий характер, магдебурзьке право дозволяло "отводиться присягою... и платитъ головщину", тобто грошову компенсацію. Визначався і сам розмір головщини, який диференціювався залежно від ступеня упривілейованості міста та соціального стану людини. У збірнику магдебурзького права читаємо з цього приводу: "За голову въ городахъ, гдѣ знатнѣйшіе, платитъ головщину тридцать гривень; в меншихъ городахъ – пятнадцать гривень; за чернаго мужика – десять гривень"⁴.

Злочини проти здоров'я поділялися на ушкодження (покалічення, кровотечі) та побой (завдання ударів, що не спричинили глибоких чи кривавих ран). Проте в усіх випадках винуватцеві доводилося платити. Наприклад, "если бы кто какому майстеру или писару руку отсъкъ, должень по смерть его столко платитъ въ годъ, сколько онъ заробляти могъ"⁵. Платили за кожний вибитий зуб, ушкоджений палець тощо, причому не тільки на користь безпосередньо постраждалого, але й суду.

Значну увагу в магдебурзькому праві було приділено захисту людської честі та норм моралі. Наприклад, винний у наклепі на чиюсь честь, із наказу суду, повинен був лазити під лавкою, на якій сиділи судді, і брехати по-собачому. Таким чином, він визнавав, що говорив про скривджено-

¹ Див.: Білостоцький С. Кваліфікація злочинів XVI-XVIII ст. (за матеріалами лавничого суду м. Львова) // Вісник Львів. ун-ту. Серія юридична. 2000. – Вип. 35. – С. 73-81; Кудін С.В. Становлення і розвиток кримінального права України у X - першій половині XVII ст. : Автореф. дис. канд. юрид. наук. – К, 2001 та ін.

² Див.: Терпюк І.Я., Забзалюк А.Є. Історія держави і права середньовічної України. – Львів, 2010. – С. 180.

³ Див.: Василенко М.П. Матеріали до історії українського права: У 2 т. – К, 1929. – Т. 1. – С. 224.

⁴ Там само. – С. 225.

⁵ Василенко М.П. Матеріали до історії українського права: У 2 т. – К, 1929. – Т. 1. – С. 223.

го неправду, тобто брехав на нього. Подібна кара хелмінського права (різновид магдебурзького права) була відома як ревокація і отримала певне поширення на вітчизняному ґрунті, правда, у дещо спрощеному вигляді: самого лазання під лавкою і брехання по-собачому дотримувалися не завжди, але винна в наклепі сторона обов'язково повинна була визнати свою провину й вибачитися перед скривдженою особою. Іноді до винної в наклепі сторони застосовувалося ще й биття по щоках, хоча подібне траплялося лише в справах, до яких причетними були жінки¹.

Магдебурзьке право дозволяло чинити самосуд чоловікам, якщо вони заставали дружину на місці зради, – тоді коханця можна було вбити. Не залишалися поза увагою й випадки співжиття без одруження: як чоловіків, так і жінок карали "отсъчением голови". Звідникам і звідницям відповідно до настанов магдебурзького права мусили відрізати вуха, бити в'язками біля стовпа та виганяти з місцевості, де вони проживали. Тих, хто "содомско учинить", спалювали на вогні.

Розглядаючи справи за звинуваченням у крадіжці, для визначення виду покарання суди магдебурзького права враховували вперше чи повторно було скоєно злочин, із примусу чи з власної волі, вартість украденого та інші обставини. "Саксонське Зерцало" розрізняло також час скоєння злочину, поділяючи злочинців на нічних (таємних) і денних (явних), до того ж закликаючи поводитися з тими, хто скоїв злочин уночі, інакше, ніж із тими, хто робив це вдень. Згідно з тим же джерелом покарання диференціювалося й залежно від вартості вкраденої речі: дрібна крадіжка (ціною менше трьох шилінгів) каралася клеймуванням обличчя, відрізанням вуха і таким чином мала попереджати всіх про злочинну діяльність тієї чи іншої особи. Крадіжка у великих розмірах та багаторазові крадіжки каралися більш суворо – підвищенням на шибениці. До того ж юридичними нормами "Саксонського Зерцала" передбачалося залишення на місці страти частин тіла покараного аж до їх розкладу. Такі дії обґрунтовувалися необхідністю відлякати інших від учинення подібних злочинів.

Урегульовувалося також питання про використання у власності вкраденого майна. Скажімо, якщо хто-небудь знайде вкрадену або пограбовану в нього річ у кого-небудь, хто її відкрито купив і, не криючись, користувався і про те має свідків, то останнього не можна було звинувачувати в тому, що він пійманий із речовими доказами, навіть, якщо в нього знайдуть украдену річ.²

¹ Див.: Резніков А.В. Магдебурзьке право: українські варіації на тему європейських традицій (історико-правовий нарис). – Луганськ, 2006. – С. 137-138.

² Див.: Саксонское зеркало: Памятник, комментарии, исследования /Отв. ред. В.М. Корецкий. – М., 1985. – С. 48-80.

З часом, крім крадіжки, почали вирізяти грабунок (напад з метою заволодіння чужим майном), а також розбій (грабіж із застосуванням насильства). В останньому випадку карали з особливою жорстокістю. Якщо під час таких нападів хтось був убитий, усі учасники, незалежно від їх ролі, каралися на смерть. Зокрема, відповідно до "Саксонського Зерцала", "усіх таємних вбивць і тих, які пограбують плуг або млин, або церкву, або цвинтар..." мали страчувати колесуванням¹. Утім, в українських містах колесування більш відоме не як форма смертної кари, а тільки як спосіб застосування тортур.

Дуже суворим було покарання за злочини проти віри та релігії. Єретик повинен був "смертюю карань", до того ж, його діти проголошувалися "безъчесны". Для чаклунів передбачалася смертна кара через спалювання. Проте слід зауважити, що міські суди приймали до розгляду справи, пов'язані з чаклунством виключно, коли злочинці завдавали особі явної шкоди, тобто, коли чаклунство служило знаряддям злочину. В інших випадках справи, пов'язані з чаклунством, були підсудні лише духовним судам.

Магдебурзьке право стояло на захисті громадського ладу в містах, розрізняючи серед злочинів проти останнього бійки і крадіжки під час ярмарків, невимушену відсутність при тушинні пожежі ("всякъ должень на пожарь бѣгти для угашенія"), навмисне недопущення господарями у власну будівлю, що палає, сторонніх людей для її тушіння: "гдѣ би горѣло, а дому своего кто би не хотѣлъ отворить и людей пустить для угашеня, смертюю тогѣ казненъ бѣть должень"² тощо.

Незважаючи на загальну жорстокість покарання, збірники магдебурзького права вимагали брати до уваги стать, вік, а також стан здоров'я особи, яка скоїла злочин. "От казни и телеснаго наказанія свободны: жена непраздна, пока породить; дети, безъ опекуна, совершенныхъ летъ не имеющіе, и безумные, только бѣ доказано, что зделано отъ безумія или иною причиною"³. До того ж, у магдебурзькому праві дозволялося примирення сторін, навіть у випадках убивств ("убийца можетъ мириться и оастается свободнымъ"⁴).

Додамо, що усталювання найбільш жорстоких кар магдебурзького права у світогляді місцевого українського населення відбувалося досить повільно. Самі нелюдські кари середньовічної системи настрашок, за влу-

¹ Див.: Саксонське зерцало // Шевченко О.О. Історія держави і права зарубіжних країн: Хрестоматія для студентів юридичних вузів та факультетів. – К., 1998. – С. 61.

² Див.: Василенко М.П. Матеріали до історії українського права: У 2 т. – К, 1929. – Т. 1. – С. 257.

³ Там само. – С. 235.

⁴ Там само. – С. 224.

чним виразом М. Грушевського, були "противні українському і взагалі слов'янському праву й народній вдачі"¹. Магдебурзьке право використовувалося на вітчизняному ґрунті лише остільки, оскільки воно відповідало потребам соціально-економічного і політичного життя, та було лише одним із компонентів юридичної практики міських судів поряд з українським звичаєвим правом.

Щодо цивільно-правових відносин, то в збірниках магдебурзького права було добре врегульовано різні питання зобов'язувального, спадкового права, а також опіки. Зокрема, визначався термін повернення боргу ("къ запласть всякой сумми срокъ 12 недель, а в неболшихъ – двѣ"). Якщо за рахунок боргу закладалася будь-яка річ, то термін її викупу складав шість тижнів. В іншому випадку річ могла бути продана згідно з оцінкою на публічних торгах. Причому кредитор повинен був зберігати закладену річ як власну. Якщо закладалося нерухоме майно боржника, і кредитор отримував із нього щорічний прибуток, то останній повинен був ураховувати його як погашення боргу. У випадку смерті боржника кредитор не мав права стягувати борг зі спадкоємців протягом 30 днів від дня смерті. При цьому, "жена долговъ мужнихъ по смерти ихъ платить не повинна, но должны дѣти или наслѣдники платить поголь, поколь наслѣднихъ имъній станеть"².

Право на спадщину, згідно з нормами магдебурзького права, мали всі члени сім'ї. Сини і доньки мали рівні права. Жінка після смерті чоловіка повинна була просити міський уряд призначити опікунів для своїх дітей, інакше після смерті дітей вона не мала права домагатися того майна, що їй припадало як спадок від батька. Водночас, уряд повинен був наглядати за опікунами "дабы дигинное содержали порядочно". Крім того, до повноліття дітей опікун не мав права "ничего съ имънія ихъ не продавать, ни покупать". В іншому випадку втрачав опіку. Маєток померлого успадковувався найближчими родичами, а коли не було спадкоємців четвертого ступеня, то він переходив державі. Ченці не мали права на спадок, тому що "монахи выреклись свѣта и суть умершіе въ свѣтъ, а умершіи жаден спадку не беретъ, только живий"³.

Навіть поверховий огляд окремих джерел магдебурзького права, зроблений автором публікації, дозволяє констатувати про досить високий рівень розвитку правового регулювання в містах, що його отримували.

¹ Див.: Грушевський М.С. Історія України-Русі: В 11 т. 12 кн. /Редкол.: П.С. Сохань (голова) та ін. – К., 1991. – Т. 5. – 2-е вид. – 1998. – С. 355.

² Див.: Василенко М.П. Матеріали до історії українського права: У 2 т. – К, 1929. – Т. 1. – С. 252.

³ Там само. – С. 213.

Насамперед це стосується кримінально-правових відносин, зокрема інституту злочину та покарання. Жорстокість багатьох із видів останнього була зумовлена, передусім, метою залякування, нагодою відлякати інших від учинення подібних злочинів. Хоча, справедливо зауважимо, що в українських землях існували свої більш гуманні особливості щодо застосування деяких покарань. Певного розвитку в збірниках магдебурзького права досягло й розроблення питань цивільно-правових відносин, зокрема це стосується зобов'язувального та спадкового права, а також питань опіки.

УДК 340.12

О.М. Балінська

СЕМІОТИЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ НЕВЕРБАЛЬНИХ ПРАВОВИХ ЗНАКІВ

Право – це специфічна система знаків, що функціонують у певному соціокультурному просторі, а тому демонструють чітку соціально-ціннісну детермінованість цієї системи. Немовні правові знаки формують у суспільстві загальноприйнятні знакові образи людини через її професійну зайнятість, стиль життя, манеру поведінки тощо, моделюють стереотипи бажаної, дозволеної та забороненої поведінки, створюють правову символіку. Загалом правові знаки означають, маркують, класифікують, структурують, стратифікують, ієрархизують, організують і впорядковують правові відносини.

Ключові слова: *знакова система, правовий знак, правова символіка, стереотип поведінки.*

Право – это специфическая система знаков, функционирующих в определенном социокультурном пространстве, и поэтому демонстрируют четкую социально-ценностную детерминированность этой системы. Неязыковые правовые знаки формируют в обществе общепринятые знаковые образы человека через его профессиональную занятость, стиль жизни, манеру поведения и т. д., моделируют стереотипы желаемого, разрешенного и запрещенного поведения, создают правовую символику. В общем правовые знаки обозначают, маркируют, классифицируют, структурируют, стратифицируют, иерархизируют, организуют и упорядочивают правовые отношения.

Ключевые слова: *знаковая система, правовой знак, правовая символіка, стереотип поведения.*

The mechanism of control consciousness and human behavior can be derived through symbolic imagery memory environment. This position is used when studying the functioning of the legal validity of the signals and the proof of their properties due to the impact it easy to remember and reproduce in the mind, and then – in behavior. Therefore, we can speak about universality (availability and acceptability)